

پوشاک سنتی استان سمنان

حمید رضا حسنی

ژیلا مشیری

مریم سلمانیان

انتشارات حبله رود

۱۳۹۴

سرشناسه: حسنی، حمیدرضا، ۱۳۴۹ -

عنوان و نام پدیدآور: پوشاک سنتی استان سمنان

مشخصات نشر: سمنان: حبله رود، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۶۴-۹۷-۰

وضعیت فهرست نویسی: قیپای مختصر

یادداشت: فهرستنویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است

شناسه افزوده: مشیری، ژیلا، ۱۳۵۰ -

شناسه افزوده: سلمانیان، مریم، ۱۳۴۷ -

شناسه افزوده: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سمنان

رده بندی کنگره:

رده بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۱۳۸۳۶

انتشارات حبله رود

پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی

پژوهشگاه

نام اثر: پوشاک سنتی استان سمنان

نویسندگان: حمیدرضا حسنی، ژیلا مشیری، مریم سلمانیان

ویراستار: کتاب پارمیدا (افشین نادری)، علیرضا شاه‌حسینی

نمونه‌خوان و نسخه‌پرداز: ژیلا مشیری

طرح‌ها: مریم سلمانیان

ناشر: انتشارات حبله‌رود

صفحه‌آرا: فاطمه حقی ناوند

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

چاپ: چاپ اول ۱۳۹۴

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۶۴-۹۷-۰

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت اداره‌ی کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سمنان چاپ و منتشر شده است.

فهرست مطالب

۱۰ حسین خواجه بیدختی	
۱۱ مقدمه	
۱۲ علیرضا حسن زاده	
۱۳ پیش‌گفتار	
۱۷ منطقه‌ی پژوهش	
۱۹ مقدمه	
۱۹ مشخصات کلی استان سمنان	
۱۹ شرایط اقلیمی	
۲۰ پیشینه تاریخی	
۲۰ جغرافیای تاریخی استان	
۲۱ زبان و گویش	
۲۱ جمعیت	
۲۳ نقاط مورد بررسی	
۲۳ شاهرود	
۲۳ مَچن (mojen)	
۲۴ سَطوه (satve)	
۲۴ صالح آباد خواروتوران	
۲۴ خانه گلی (xānegeli)	
۲۵ قلعه بالا	
۲۵ فرومد	
۲۵ علی آباد توابع	
۲۵ دشت شاد (dašte šād)	
۲۵ سمنان (semnân)	
۲۶ مهدی شهر (سنگسر) (sangesar)	
۲۶ دوزهیر (dozahir)	

۲۶	ایج (ij)
۲۷	ملاده (mollâde)
۲۷	بیابانک (biyâbânak)
۲۷	خطیر کوه (xatirkuh)
۲۷	گرمسار
۲۸	آرادان
۲۸	ده سراب (deh sarâb)
۲۸	رشمه (rešme)
۲۹	فروان (farvân)
۲۹	بهورد (behward)
۲۹	جنت آباد
۲۹	دامغان
۳۰	دبیاج (dibâj)
۳۰	بادله (bâdele)
۳۰	دهخدا (dehxodâ)
۳۰	خوززان (xorzân)

۳۱..... انواع پوشاک در رابطه با مردان

۳۱..... فصل اول

۳۳	انواع پوشاک مردان
۳۳	سرپوش مردان
۴۲	اعتقادات و باورها
۴۳	اهمیت کلاه برای حضور در مجالس
۴۳	کلاه نشانه شخصیت
۴۷	پیراهن
۵۷	شلوار
۶۱	دستکش
۶۱	مچ پیچ
۶۱	پاپوش ها

۸۴..... انواع پوشاک زنان

۸۴..... فصل دوم

۸۶	پوشاک زنان
۸۶	سرپوش زنان
۹۱	انواع روسری
۱۰۸	تن پوش زنان
۱۱۶	شال و کمربند

۱۱۷	شلوار
۱۱۸	دامن
۱۲۳	دست‌کش
۱۳۳	پاپوش زنان

۱۴۹ انواع پوشاک کودکان و نوزادان

۱۴۹ فصل سوم

۱۵۱	پوشاک کودکان
۱۵۱	سرپوش پسران
۱۵۱	تن پوش پسران
۱۵۱	پاپوش پسران
۱۵۲	سرپوش دختران
۱۵۲	تن پوش دختران
۱۵۳	پاپوش دخترها
۱۵۶	پوشاک نوزادان
۱۶۲	اعتقادات و باورها

۱۶۷ انواع پوشاک در رابطه با فصل، معیشت، قشر بندی اجتماعی و مراسم

۱۶۷ فصل چهارم

۱۶۹	انواع پوشاک در رابطه با فصل
۱۶۹	انواع سرپوش‌ها در رابطه با فصل
۱۶۹	انواع تن پوش‌ها در رابطه با فصل
۱۷۲	انواع پاپوش‌ها در رابطه با فصل
۱۷۲	انواع پوشاک در رابطه با کار و معیشت
۱۷۳	انواع پوشاک در رابطه با قشر بندی اجتماعی
۱۷۶	انواع پوشاک در رابطه با مراسم

۱۸۵ جنس و رنگ

۱۸۵ فصل پنجم

۱۸۷	جنس
۱۸۹	مواد گیاهی
۱۸۹	مواد حیوانی
۱۹۰	مواد معدنی
۱۹۰	مواد شیمیایی
۱۹۲	رنگ، نقش و تزئینات در انواع پوشاک

۲۱۱ تزئین‌ها و زیورها

۲۱۱ فصل هشتم

۲۱۳ تزئین‌ها و زیورها

۲۱۳ زیورهای مو و سر

۲۱۹ زیورهای گردن

۲۲۴ زیورآلات سرشانه

۲۲۴ زیورهای بازو

۲۲۵ زیورهای دست

۲۲۶ زیورهای کمر

۲۲۶ آرایش مو

۲۲۷ آرایش صورت

۲۳۵ تهیه پوشاک

۲۳۵ فصل هفتم

۲۳۷ تهیه‌ی پوشاک

۲۳۷ داخل منطقه

۲۳۸ خارج از منطقه

۲۴۰ دوخت و ساخت اجزاء مختلف پوشاک

۲۴۱ حرفه‌ها و مشاغل

۲۴۱ فصل هشتم

۲۴۲ حرفه‌ها و مشاغل

۲۴۲ حرفه‌ها و مشاغل مربوط به پوشاک، زیورها و تغییر در آنها در دهه‌های اخیر

۲۵۱ پوشاک در ادبیات شفاهی

۲۵۱ فصل نهم

۲۵۳ پوشاک در ادبیات شفاهی

۲۵۳ مثل

۲۵۵ پوشاک در باورها و عقاید

۲۵۹ تصاویر

سخن اول

پوشاک هر قوم نشانه‌ای از پای‌بندی و اعتقاد آن قوم به میراث فرهنگی گذشته است. در ایران در میان اقشار و طبقه‌های گوناگون به تناسب موقعیت‌های مختلف انواع طرح‌ها و نقش‌های لباس برای زنان و مردان، کودکان و جوانان و حتی سالخوردگان وجود داشته است. این طرح‌ها و لباس‌های سنتی آن‌چنان تنوعی را ایجاد کرده است که هیچ سرزمینی مانند ایران با این میزان گوناگونی پوشاک مواجه نبوده است، اما با وجود این همه تنوع که مبین انواع اقوام و فرهنگ‌های مختلف در ایران است، وحدتی را نیز پیش چشم می‌گذارد. سرزمین ایران اقوام مختلفی را تحت یک ملیت و در یک جغرافیای واحد جمع کرده است. ترکیب اقوام و فرهنگ‌های مختلف در فرهنگ و جغرافیای ایران به نحو بارزی خود را در لباس و پوشاک نشان داده است. لباس‌های سنتی ایرانی تجانس و قرابت فوق‌العاده با فرهنگ و شرایط اقلیمی و جغرافیایی جامعه دارد. علاوه بر خصایص فوق، کامل بودن و زیبایی از ویژگی‌های دیگر لباس‌های سنتی اقوام ایرانی است. تأمین مواد اولیه پوشاک سنتی اعم از پارچه و رنگ و دوخت از منابع داخلی بوده است. در طول سالیان دراز ایرانیان مواد اولیه لباس خود را خود می‌کاشته‌اند، می‌بافته‌اند و با فن رنگرزی ویژه خود و با استفاده از آن‌چه که طبیعت در اختیار آن‌ها می‌نهاد، آن را رنگ و تزئین می‌کرده‌اند. تنوع طراحی و رنگ

در لباس‌های سنتی ، حفظ نجابت و در عین حال چشم‌نوازی ، تناسب با سنین مختلف ، طبقات و مشاغل اجتماعی و... از ویژگی‌های خاص پوشاک سنتی است که پژوهش ضرورت تحقیق در مورد آن را می‌نمایاند. مردم نگاری پوشاک استان سمنان از جمله کارهایی است که در راستای طرح فراگیر مردم نگاری پوشاک سنتی کشور انجام گردید و هم اکنون با یاری مدیر محترم نشر حبله رود آقای علیرضا شاه حسینی در دست چاپ قرار گرفته است، که از این همراهی سپاسگزاریم.

حسین خواجه بیدختی

مدیر کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و

گردشگری استان سمنان

www.ketab.ir

مقدمه

بخش مهمی از بازنمایی هویت در فرهنگ پوشاک ملل و اقوام تبلور می یابد. اگرچه پوشاک چون غذا یکی از نیازهای اولیه انسان ها را در برداشته است، اما در گذر زمان و در ظهور آن چه تاریخ فرهنگ نامیده می شود، با ساختارهای هنجاری، ارزشی و جهان بینی ملل درآمیخته است. پوشاک در ایران نیز در طی چند دهه اخیر، یکی از موضوعات مهم مطالعات و پژوهش های مردم شناسی بوده است. شاید بیش از همه باید از شادروان دکتر جلیل ضیاپور نام برد که در تلاشی سترگ و کم مثال، به عنوان یک مردم شناس، به بررسی پوشاک به مثابه موضوعی مردم شناختی و مطالعه تاریخ فرهنگ پرداخت. بی شک ارزش علمی کار جلیل ضیاپور برای دهه های طولانی به مثابه تحقیقی کم نظیر محفوظ خواهد ماند. در ادامه این مسیر، پژوهشکده مردم شناسی نیز در چند دهه اخیر، بخشی از پژوهش ها و تحقیقات خود را به موضوع پوشاک اختصاص داده است و محققان این پژوهشکده، به مطالعات میدانی در این باره پرداخته اند اکنون یکی از پژوهش های مربوط به حوزه مطالعات مردم شناسی پوشاک به کوشش و پژوهش سه مردم شناس و محقق که همواره حضوری فعال در تحقیقات میدانی این پژوهشکده داشته اند؛ حمیدرضا حسنی، ژیلا مشیری و مریم سلمانیان با همکاری

و حمایت اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سمنان منتشر می شود. در اینجا لازم است از جناب آقای مهندس حسین خواجه بیدختی مدیر کل محترم اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سمنان سپاس فراوان خود را در حمایت از انتشار این اثر اعلام دارم. امید است که اثر مزبور بر غنای مطالعات مردم شناسی پوشاک در ایران بیافزاید.

علیرضا حسن زاده

رئیس پژوهشکده‌ی مردم شناسی

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

پژوهش حاضر از پژوهش‌های مطالعه‌ی مردم‌شناسی پوشاک در سطح ملی است که در راستای پژوهش‌های مصوب پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی در پاییز سال ۱۳۷۴ در استان سمنان به انجام رسید. در این پژوهش، پوشاک سنتی مردم (زنان، مردان و کودکان) در کلیه‌ی نقاط شهری، روستایی و عشایری استان سمنان مورد نمونه‌گیری و بررسی قرار گرفت. بی‌گمان پژوهش در موضوع پوشاک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا از مهم‌ترین صورت‌های میراث مادی فرهنگ سنتی است که نسبت به بسیاری دیگر از مصادیق میراث فرهنگی تأثیرپذیری بیشتری دارد و به همراه خود مجموعه‌ای از آداب و رفتارها را انتقال می‌دهد. یافتن جنبه‌های فرهنگی، اعتقادی، زیبایی‌شناسی پوشاک و زیورها گامی سترگ در مسیر شناخت و معرفی توانمندی‌های فرهنگ سنتی مناطق مختلف کشور است. کتاب حاضر پوشاک سمنان را پیش رو دارد. با بررسی پوشاک سنتی می‌توان برای انطباق سنت با شرایط زندگی امروز راهی اندیشید. نقش پوشاک پاسخ به نیاز طبیعی—زیستی یعنی حفظ و نگهداری تن و جسم از عوامل زیست محیطی است. اما در جریان شکل‌گیری جوامع نقش‌های دیگری نیز پیدا کرده است که آن را به یکی از برجسته‌ترین نشانه‌های هویت فرهنگی در افراد و انسان‌ها تبدیل کرده است. پوشاک مشخصه‌ای است که همیشه با انسان همراه است، در اولین نگاه به چشم می‌آید و با زبان

بی‌کلام خود و با واژه‌های رنگ و جنس و ترکیب، تعلقات اعتقادی، قومی، اجتماعی، سرزمینی و بسیار خصوصیات دیگر را می‌نمایاند. گذشته از این جلوه‌های مادی، پوشاک وقتی در بستر یک رفتار می‌نشیند، الگو و عنصر رفتاری فرهنگی را پدید می‌آورد که باز همه‌ی آن تعلقات را باز می‌نمایاند. در پوشاک همچون همه‌ی عناصر فرهنگی، سه عامل زیست‌بوم، مبانی اعتقادی، شرایط اجتماعی نقش دارند. همه‌ی گوناگونی‌های پوشاک در گستره‌ی سرزمین‌ها و در زمان و تاریخ و در میان همه‌ی گروه‌های انسانی با نگاهی مجموعه‌ای به این عوامل قابل بررسی است. مطالعه مردم‌شناسی پوشاک به عنوان یک طرح فراگیر و جامع در اکثر مناطق ایران به اجرا در آمد و هدف از آن تهیه اطلس ملی پوشاک در سطح ملی بود. به لحاظ جایگاه نمایان پوشاک در گستره‌ی فرهنگ جامعه، گردآوری دقیق و مطالعه‌ی مردم‌شناسانه آن معیارهای قابل ملاحظه‌ای را در شناخت تحولات اجتماعی و فرهنگی پیش چشم قرار می‌دهد که سمت‌گیری فرهنگی جامعه را می‌نمایاند و در آینده‌نگری برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اجتماعی بسیار به کار می‌آید. بررسی مردم‌شناسانه پوشاک به خوبی گرایش‌های فرهنگی، معیشتی و اجتماعی مردم مناطق را پیش رو می‌گذارد. سمنان همان‌طور که اشاره خواهد شد از نظر ویژگی‌های زیست‌بوم، معیشت و اجتماع منطقه‌ای کاملاً متنوع و ویژه است که مناطق کویری و مناطق کوهستانی و معیشت‌های روستایی، عشایری و شهری در کنار هم قرار دارند. در بررسی حاضر پژوهشگران بومی بوده و در کنار مشاهده و مصاحبه با مطلعین محلی، بالغ برصدها سرپوش، تن پوش، پاپوش و زیورهای مختلف تهیه و خریداری شد و برای آنها شناسنامه تهیه گردید که این خود به پژوهش، یاری رساند. در این پژوهش سعی بر آن بوده است که تمام نقاط شهری، روستایی و عشایری مورد بررسی و تحقیق قرارگیرد و برای این کار پس از شناسایی مقدماتی به نمونه‌گیری اقدام شد. در این نمونه‌گیری سعی شد تا هیچ نقطه خاص، متفاوت و منحصری نادیده گرفته نشود. در این میان دغدغه اصلی پژوهشگران، علاوه بر ضبط و ثبت دقیق سه صورت سرپوش، تن پوش و پاپوش در گروه‌های جنسی و کاری مختلف، متوجه مواد فرهنگی، اعتقادات، باورها، رفتارها، مراسم و آداب همراه با موضوع پوشاک بود که در فصول مختلف کتاب آورده شده است. تنوع

پوشاک در ارتباط با فصول، معیشت، اقشار اجتماعی و مراسم مختلف از جمله موارد پژوهش حاضر بود. اکنون که حاصل کار گروه پژوهشی به چاپ سپرده می شود، امیدواریم توانسته باشیم در کنار بحث پوشاک و زیورها به عنوان صورت های مادی فرهنگ مردم سمنان به منظور شناخت، نگهداری و احیاء آن، تمامی مظاهر معنوی فرهنگی پوشاک را نیز معرفی کرده باشیم، مصادیقی چون هنر و صنایع دستی در رابطه با پوشاک، مشاغل سنتی، اعتقادات و باورها، ادبیات شفاهی و ... امید آن که توانسته باشیم گوشه ای از خواستمان را عملی کرده باشیم. در پایان لازم است از کلیه مطلعین روستایی، عشایر و شهری، نهادها و اداراتی که ما را در تهیه و تدوین این پژوهش یاری کردند، ریاست وقت پژوهشکده مردم شناسی دکتر محمد میرشکرایی، مدیرکل محترم میراث فرهنگی استان سمنان و مردم خوب و فرهنگ دوست سمنان سپاسگزاری کنیم. فاطمه صباغیان کار پژوهش پوشاک شهر مهدی شهر را عهده دار شد، که مراتب قدردانی گروه پژوهش را حضورشان تقدیم می داریم که عضوی از گروه پژوهش به حساب می آیند. و در خاتمه با آرزوی سوگیری و توجه عامه مردم به پوشاک سنتی و اصیل ایرانی و تهیه هرچه زودتر اطلس پوشاک سنتی مردم ایران به منظور معرفی و شناخت این میراث زنده کتاب را به دستان مخاطب می سپاریم و از زبان کتاب می گوئیم که بگذار تنها در دستانت نباشم، مرا با چشم جان بخوان؛ نقد، معرفی و بررسی ام کن.

حمیدرضا حسنی

ژیلا مشیری

مریم سلمانیان

اردی بهشت ۱۳۹۴